

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Миряна Янакиева,

Институт за литература към БАН

за дисертационния труд на Виктория Кирилова,

представен за придобиване на научната и образователна степен „доктор”
по професионално направление 2.1 Филология – Теория на литературата

Тема на дисертацията: *Кант и „По следите на изгубеното време” от
Марсел Пруст*

Дисертационният труд на докторантката на самостоятелна подготовка Виктория Кирилова е с обем от 288 страници. Състои се от въведение, двадесет и осем глави и заключение, една таблица и библиография, включваща общо 73 заглавия на кирилица и латиница.

Първоначалното и най-общо определение за изследване от вида на представеното от авторката на настоящия труд би могло да се формулира чрез понятието за реконструиране. По-конкретно казано, този труд представлява до голяма степен опит да бъде реконструиран един значителен от гледна точка на времето, което обхваща, идеен контекст, засягащ периоди като Френското просвещение, английския емпиризъм и немската класика, от която основно се разглеждат идеите на Кант и най-вече неговото схващане за вкуса като своего рода инструмент на естетическото съждение.

Възсъздаването на така очертаня идеен контекст обаче не е самоцелно, то е, така да се каже, избирателно и подчинено на една грижливо обоснована хипотеза на докторантката, а именно хипотезата, че през определени постановки на Кант, изложени в неговата *Трета критика*, може да бъде постигнато по-задълбочено и цялостно разбиране на възгледите за същността на изкуството, развити в романите на Марсел Пруст.

Както личи от посоченото по-горе, дисертантката се е заела с много сложни текстове и с трудната задача да търси (или да изгражда сама) сложни и невинаги видими с просто око връзки между идеи, които не само принадлежат на автори от различни епохи, но и са изложени в съчинения, отнасящи се към различни дискурси: за Кант – на философията, за Пруст – на литературата. Затова Виктория Кирилова с право отделя в своята разработка необходимото място на въпроса за границите между литература и философия и за начините, по които жанровите характеристики на даден текст обуславят както формата на представяне, така и функцията на изразените в него идеи. Докторантката споделя разбирането, че когато литературата привлича в себе си философски понятия, тя ги употребява за свои цели (с. 28), и в съответствие с това свое разбиране последователно отстоява литературоведския характер на своята работа.

Белег на последователност, така необходима за убедителността и разбираемостта на всяко научно съчинение, се открива и в настойчивостта, с която Виктория Кирилова се придържа към основната цел на своя труд и периодично напомня за нея. Ясно и лаконично формулирана още в началните редове на изложението, тази нейна цел, както беше отбелязано и по-горе, е да докаже съществуването на една „любопитна и останала непроучена връзка” между идеите на Пруст и Кант за вкуса и изкуството. Не бих се поколебала да нарека щастливо това хрумване, чието осъществяване обаче предрича и немалки трудности. На първо място защото макар да са налице, както литературни, така и биографични факти, които свидетелстват за това, че френският писател е споделял схващания на немския философ, този род факти, сами по себе си, не са достатъчно основание за предприемането на опит за изграждане на една цялостна теория на естетическия вкус, каквато Виктория Кирилова си е поставила за задача да построи, опирайки се именно на диалога между идеи на тези двама автори. Тя, разбира се, с право се позовава например на биографията на Марсел Пруст от Жан-Ив Тадие, който изтъква ролята на класа по философия на учителя Алфонс Дарлю за формирането на определени мисловни нагласи у автора на „По следите на изгубеното време”, а също

така цитира в дисертацията си пасажии от романите на Пруст, където са пряко назовани съчинения на Кант (стр. 7-8). Замисълът на нейното изследване обаче търси най-главните опори за своето осъществяване не толкова в експлицитната, колкото в имплицитната близост между възгледите на Кант и Пруст относно мисловните и психически способности на човека, които се задвижват в акта на възприемане и преживяване на творби на изкуството и сред които вкусът, разбиран като способност за естетическо съждение, несъмнено играе много важна роля.

Един от основополагащите моменти в изследването е съсредоточаването върху метафоричното значение, което думата вкус получава в резултат на нейната употреба като понятие от естетическата теория. Собствената си концепция за вкуса като метафора докторантката развива на базата на внимателен анализ на прословутата сцена с мадленката, безспорно ключова за разбирането на това как в понятието за вкус сетивното измерение на преживяването, породено от общуването с изкуството, е едновременно присъстващо и надхвърлено. По думите на авторката, „за да получи името „вкус“ метафорично значение, някои от свойствата на вкусването се пренасят върху естетическата преценка, но в същото време вкусът дава съвсем различно състояние на нещата” (стр. 23).

За да подкрепи своята теза за диалектиката на прилика и разлика между вкусването в буквален смисъл и вкуса като метафора докторантката проследява историята на естетическите употреби на понятието за вкус. Така например втора глава от труда е посветена изцяло на английския XVIII век, наричан още „век на вкуса”, а предмет на разглеждане са идеите на философи като Шафтсбъри, Хътчесън, Адисън, Алисън, Бърк и Хюм. Сред наблюденията и анализите, развити в тази глава, бих открила съпоставката между идеите на Хюм и на Кант от гледна точка на отношението между субективен и обективен елемент в природата на вкуса.

По-нататък в дисертацията, в глава VIII, с основание е отделено по-специално внимание на едно от изброените по-горе имена на английски емпирици, това на Едмънд Бърк, чието „Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото” е сред подтиците за написването на Кантовата „Критика

на способността за съждение”. Сравнението с идеите на Бърк за вкуса спомага за по-яркото открояване на своеобразното и новото в Кантовата трактовка на това понятие, а оттам и за по-адекватното изграждане на кантианската призма, през която в дисертационния труд е изследван проблемът за вкуса в романите на Пруст.

В стремежа си да вникне в сетивно-несетивната природа на вкуса, схващан именно като метафора на особеното състояние на съзнанието, което според Пруст се отключва при спонтанното съприкосновение със същността на изкуството, Виктория Кирилова си поставя въпроса за познавателната роля на удоволствието от вкуса. Тук тя взема за отправна точка схващането на Кант за субективния и непредхождан от каквито и да било всеобщи понятия характер на естетическото съждение, чиято абсолютна субективност обаче съвсем не отменя необходимостта от всеобщо съгласие – необходимост, предпоставена от едно общо чувство.

Бих определила идеята за вкуса като метафора у Пруст като концептуалния център, който до голяма степен удържа в състояние на единство, взаимна съгласуваност и взаимно допълване многопосочните търсения, изложени в настоящата дисертация. Тъй като теорията на метафората има изключително богата и многовековна история, в хода на своята работа докторантката несъмнено се е изправила пред въпроса за избора на авторитетни теоретични възгледи, върху които да се опре, за да развие собствените си наблюдения и интуиции. Намирам за нужно да изтъкна във връзка с това, че в труда е отделено подобаващо място и на българската теоретична мисъл, още повече, че концепцията на Исак Паси за метафората като „взаимодействие между обекта и субекта, материалното и духовното” в много голяма степен съответства на метафоричното осмисляне на вкуса в романите на Марсел Пруст и изобщо на разбирането на френския писател за метафората като почиваща върху обусловена от съзнанието свързаност между нещата (виж с. 77).

Друг уместно подбран от дисертантката теоретичен инструмент за разкриване на някои от съществените специфики във виждането на Пруст за метафората, е идеята на Пол Рикьор за нейната парадоксална природа. Вглеждайки се в

подчертаните от френския философ същностни аспекти на метафоричността, каквито са неочакваното и необичайното, Виктория Кирилова отваря своето търсене и към ролята на въображението при естетическото възприемане на света. Както у Кант, така и у Пруст, способността за въображение е от ключово значение за разбирането на онзи особен вид познание, който ни носи единствено общуването с изкуството, защото именно благодарение на тази своя способност човешкото съзнание е в състояние внезапно да установи някакво необичайно сходство между две познати неща, като по този начин прави възможно явяването на непознати и неподозирани до този момент черти, скрити във всяко едно от тези неща. В този контекст на мислене, бих предложила на докторантката да спомене накратко тук и идеята на Ортега-и-Гасет за метафората не просто като пренос на свойства, мотивиран от спонтанното установяване на необичайно сходство между два предмета, а като създаване на нещо трето, на абсолютно нов предмет, несъществуващ преди задействането на метафоричния механизъм.

Метафората като фигура на стила има своя формална страна, но в същото време тя е и познавателен инструмент, при това такъв, чрез който може да се постигне същностно познание. Това виждане, формулирано и в самото заглавие на шестата част от дисертационния труд, е развито и в следващите части. Според мен, придържайки се именно към такава дефиниция на метафората като единство и взаимопроникване между формален и същностен аспект, Виктория Кирилова успява да защити своята теза за възможността да самото понятие за вкус, въпреки неговата несводимост до общи понятия, да бъде мислено като имащо същност или водещо към същност, докосването до която е резултат от много трудно поддаващо се на рационално описание и все пак съвсем реално сливане и взаимодействие между сетивно и свръхсетивно. Ето как в дисертацията е представено, според мен твърде проникновено, това взаимодействие, което авторката с основание възприема като дълбинна черта на светоусещането, изразено в романите на Пруст: „Усещанията, свързани с едно понятие за вкус, се проявяват спонтанно в *Комбре* и така се оказват налични, макар и с неустановен източник, който обаче е предположен като

универсален. Една много ценна *същност* възниква благодарение на това иначе *непознато състояние* същността, която е предизвикана именно от *вкуса*. Вкусът изразява сходството между две раздалечени от времето усещания или мигове, което позволява на тези усещания да бъдат доловени и съхранени. Можем да допуснем, че възможността за тяхното запазване в изкуството се гарантира от естетическата им възпроизводимост...” (с. 89).

Един от приносните моменти в изследването, на който с право е отделено значително внимание, е анализът на връзката между прояснената с помощта на построенията на Кант идея на Пруст за вкуса като метафора на познанието, постигано чрез изкуството, и друга, също ключова негова идея за различията между волева и неволна памет. За Пруст, както е добре известно, при естетическото преживяване особено съществена е ролята на неволната памет. Отключва я най-често някакво сетивно усещане като онова от вкуса на потопената в чая мадленка, но нейното събуждане прави възможно да се преживеят духовни усещания и състояния, които в този акт на спонтанно и неволно припомняне се оказват сякаш много по-осъзнати, отколкото са били като непосредствена актуалност. Тук докторантката проникателно долавя една важна аналогия: както неволната памет пресъздава на по-високо ниво и преобразява миналия опит, така действа и изкуството спрямо действителността. Мисля, че в идеята за тази аналогия е заложен и концептуалното ядро на дисертацията, осигуряващо нейната кохерентност. Теорията на вкуса като метафора задава и една възможна теория на отношението между художествената и извънхудожествената реалност.

В настоящата си рецензия не бих могла да се спра на всички въпроси, които докторантката разисква в своето изложение. Бих искала обаче да подчертая, че до всички тях я води по един, бих казала, естествен начин, стремежът ѝ да проясни в по-голяма дълбочина своя основен предмет на изследване. Само ще спомена като пример за такива въпроси този за времето или за гения. Заслужава положителна оценка и опитът ѝ да свърже изводите от конкретния анализ на романите на Пруст през избраната призма, с едно по-цялостно осмисляне на спецификите на

литературата и изкуството на модернизма. Главите за Бергсон, за Женет, както и тази за Делюз също спомагат за обосновката на замислите на труда. В заключението е представен добър синтез на търсените и постигнатите според собствената преценка на докторантката резултати.

Накрая и някои препоръки. На места, макар и рядко, се среща позоваване на идеи, без да е изрично указан техният източник. Например на стр. 24 авторката заявява усъмняването си в идеята, че всичко е текст, но не споменава чия е тази идея. Тя, разбира се, добре знае това, адресатите на нейния текст също, но в научното съчинение е по-добре в нито един момент да не се разчита на подразбиране. Като цяло, работата говори за умение да се намира ясна формулировка на сложни идеи, но в отделни моменти още една внимателна езикова редакция не би била излишна.

Авторефератът адекватно представя съдържанието на труда, но би могъл да е малко по-подробен, а също така преди резюмето на съдържанието на всяка отделна част, да посочва и нейното заглавие, а не само поредния й номер.

Приемам собствената преценка на дисертантката за приносните моменти в нейното изследване.

Въз основа на цялостното ми впечатление от този несъмнено важен като проблематика и отговорно написан труд, предлагам на почитаемото научно жури да присъди на Виктория Кирилова образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.1 Филология – Теория на литературата.

Дата: 20. 08. 2018 г.

Подпис: /...../